บทนำ

ประวัติวรรณคดีบาลี มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท (หีนยาน) พระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น 2 นิกายคือ นิกายเถรวาท (หีนยาน) และนิกายมหายาน พระพุทธศาสนิกายเถรวาทนี้ จัดเป็นนิกายแรกที่เก่าแก่และดั้งเดิมรับสืบทอดมาจากพระอริยเถระทั้งหลายผู้รวบรวมและร้อยกรอง พระธรรม - วินัยให้เป็นพระไตรปิฎก นิกายเถรวาทนี้ใช้ภาษาบาลีบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่าพระไตรปิฎก แม้พระเถระทั้งหลายในนิกายนี้ เวลาแต่งคัมภีร์หรือวรรณคดีพระพุทธศาสนาในยุคหลังพระไตรปิฎก ก็ล้วนแต่งด้วยภาษาบาลีทั้งสิ้น พระพุทธศาสนานิกายนี้ ภายหลังสังคายนาครั้งที่ 3 ที่อินเดีย ได้แพร่เข้าไปเจริญรุ่งเรืองอยู่ในประเทศลังกา พม่า และไทย แม้ประเทศลาวและเขมรในอดีตก็นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทนี้

สำหรับพระพุทธศาสนานิกายมหายานนั้น เกิดขึ้นภายหลังนิกายเถรวาท พระพุทธศาสนานิกายมหายาน ใช้ภาษาสันสกฤตบันทึกคัมภีร์พระไตรปิฎก ภายหลังได้แปลกลับเป็นภาษาของชนชาตินั้น ๆ พระพุทธศาสนานิกายมหายานนี้ นอกจากเจริญที่อินเดียแล้ว ยังได้แพร่เข้าไปเจริญในประเทศธิเบต มองโกเลีย จีน เกาหลี ญี่ปุ่นและเวียตนาม ปัจจุบันคงเหลืออยู่เฉพาะในเกาหลีใต้ ญี่ปุ่นและพระลามะชาวธิเบตในอินเดียเท่านั้น

ประวัติวรรณคดีบาลีบางสมัยก็เจริญรุ่งเรือง บางสมัยก็เสื่อม ทั้งนี้เพราะขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยหลายประการ ดังมีปรากฏในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองในอินเดีย พระพุทธเจ้าทรงประกาศคำสอนของพระองค์ เรียกว่า “ธรรม-วินัย” ด้วยมุขปาฐะ (ปากเล่า) พระองค์ทรงประกาศพระพุทธศาสนาตั้งแต่พรรษาแรกจนถึงพรรษาสุดท้ายแห่งพระชนม์ของพระองค์ ธรรม-วินัย คือประทีปนำชีวิตสันติสุขของมหาชนในสมัยนั้น พระธรรม-วินัย เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้ามีถึง 84,000 พระธรรมขันธ์ พระองค์ทรงแสดงแก่บุคคลต่างเพศต่างวัยด้วยธรรมะแตกต่างกันในเวลาและสถานที่ต่างกัน เพราะฉะนั้นพระธรรม-วินัย จึงเป็นบ่อเกิดแห่งประวัติวรรณคดีบาลีโดยแท้

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพานแล้ว พระพุทธศาสนาก็ยังรุ่งเรืองอยู่ในอินเดีย พระพุทธสาวกทั้งหลาย ได้ร่วมประชุมทำสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า ให้เป็นหมวด

หมู่เป็นระเบียบเดียวกัน การทำสังคายนาพระธรรมวินัย เป็นสาเหตุให้เกิดคัมภีร์พระไตรปิฎกในพระพุทธศาสนา ปรากฏว่าคัมภีร์พระไตรปิฎก มีครบสมบูรณ์เมื่อคราวทำสังคายนาครั้งที่ 3 บางตำรากล่าวว่านอกจากมีพระไตรปิฎกครบสมบูรณ์แล้ว ยังมีคัมภีร์อรรถกถาอีกด้วย

เมื่อทำสังคายนาครั้งที่ 3 เสร็จแล้ว พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ส่งสมณทูตไปประกาศเผยแพร่พระพุทธศาสนาในนานาประเทศถึง 9 สาย ในครั้งนี้ พระมหินทเถระ ได้นำเอาพระไตรปิฎกและอรรถกถาไปยังประเทศลังกา เพื่อให้พระพุทธศาสนาตั้งมั่นคงในลังกา พระมหินทเถระ จึงได้ทำสังคายนาพระไตรปิฎก ตั้งแต่นั้นมาประเทศลังกา จึงเป็นดินแดนทองของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมาตราบเท่าทุกวันนี้

ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดีย กล่าวว่า เมื่อพระมหินทเถระนำพระไตรปิฎกและอรรถกถาไปยังประเทศลังกา จนพระเถระชาวลังกาแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นภาษาสิงหล ตั้งแต่นั้นมาพระพุทธศาสนาในอินเดีย ก็ลดตำแหน่งความสำคัญลงมา พระพุทธศาสนามีความเจริญอยู่ที่ภาคกลางและภาคใต้ของอินเดีย ปรากฏว่าไม่มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎกในอินเดียอีกเลย

เมื่อประมาณ พ.ศ. 500 ได้มีการกล่าวถึงวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งคือ มิลินทปัญหา ซึ่งต้นฉบับเป็นภาษาสันสกฤต แต่งในอินเดียภาคเหนือ ต่อมาทางลังกาได้แปลงต้นฉบับเดิมเป็นภาษาบาลี ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 5 เป็นต้นมา ไม่มีการกล่าวถึงการแต่งวรรณกรรมบาลีอีกเลย จนกระทั่งถึงพุทธศตวรรษที่ 9 อันเป็นยุคทองของวรรณกรรมบาลีประเภทอรรถกถา พระพุทธโฆสาจารย์ เป็นพระอรรถกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ของอินเดียในยุคนี้ ได้แต่งวรรณกรรมบาลีขึ้นหลายเรื่อง ดังมีรายละเอียดในบทที่ 7 แล้ว

พระพุทธโฆสาจารย์ หาคัมภีร์ค้นคว้าสำหรับเขียนหนังสือไม่เพียงพอ จึงได้เดินทางไปลังกาเพื่อแปลอรรถกถาภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี ตามคำบอกของพระอุปัชฌาย์ การแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลมาเป็นภาษาบาลีครั้งนี้ นับเป็นการทำสังคายนาครั้งที่ 6 ในพระพุทธศาสนา นอกจากวรรณกรรมบาลีของพระพุทธโฆสาจารย์แล้ว ยังมีวรรณกรรมบาลีหลายเล่มของพระเถระชาวอินเดีย เช่น อภิธัมมาวตาร ปรมัตถทีปนี อภิธัมมัตถสังคหะ กัจจายนไวยากรณ์ เป็นต้น

วรรณกรรมบาลี ได้รุ่งเรืองในอินเดียมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 9 จนกระทั่งถึงพุทธศตวรรษที่ 17 เมื่อกองทัพอิสลามรุกรานอินเดีย พระพุทธศาสนาก็สาบสูญไปจากอินเดียพร้อมกับเอกราชของชาติ พระพุทธศาสนาและวรรณกรรมบาลี กลับมาฟื้นขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง เมื่ออินเดียได้รับเอกราช พระเถระชาวอินเดียหลายรูป ได้แต่งวรรณกรรมบาลีและแปลคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเป็นภาษาอังกฤษ เช่น Bikkhu J. Kashyap แต่ง The Abhidihamma Philosophy ท่าน

Dharmananda Kosambi ปริวรรตและแปลคัมภีร์ Abhidhammattha Sangaha เป็นภาษาฮินดี เป็นต้น พระพุทธศาสนาและวรรณกรรมบาลี กลับฟื้นฟูรุ่งเรืองขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งจนถึงปัจจุบัน

ประวัติวรรณกรรมบาลีในประเทศลังกา ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อพระมหินทเถระ ได้นำพระพุทธศาสนา พร้อมด้วยพระไตรปิฎกและอรรถกถาไปยังประเทศลังกา ได้อุปสมบทกุลบุตรชาวลังกา ต่อมาพระภิกษุลังกาเหล่านั้น ก็สามารถแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นภาษาสิงหล ในลังกามีการทำสังคายนาถึง 4 ครั้ง คือครั้งที่ 1 พ.ศ. 238 พระมหินทเถระเป็นประธาน ครั้งที่ 2 พ.ศ. 433 มีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน ครั้งที่ 3 พ.ศ. 956 พระพุทธโฆสาจารย์แปลคัมภีร์ออกถาภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี และครั้งที่ 4 พ.ศ. 1587 ได้มีการแต่งคัมภีร์ฎีกาขึ้นเพื่ออธิบายความในคัมภีร์อรรถกถาของพระพุทธโฆสาจารย์และพระเถระรูปอื่น ๆ

การศึกษาภาษาบาลีในประเทศลังกา เจริญรุ่งเรืองมาก นอกจากพระภิกษุชาวลังกาศึกษากันแล้ว ยังมีพระสงฆ์จากต่างประเทศเดินทางไปศึกษาภาษาบาลีที่นั่น พระเถระชาวอินเดียหลายรูป เคยเดินทางไปศึกษาและแต่งวรรณกรรมบาลีที่ลังกา เช่น พระพุทธโฆสาจารย์ พระพุทธทัตตะ พระธรรมปาละ เป็นต้น ส่วนพระสงฆ์ชาวพม่าและไทย จะกล่าวภายหลัง

วรรณกรรมบาลีในลังกา นอกจากอรรถกถาภาษาสิงหลที่พระมหินทเถระนำไปในยุคก่อนอรรถกถาของพระพุทธโฆสาจารย์ ยังมีคัมภีร์เล่มอื่น ๆ อีก เช่น คัมภีร์ทีปวงศ์ มหาวงศ์ ฎีกามหาวงศ์ ชินจริต รสวาหินี เตลกฎาหคาถาโมคัลลานไวยกรณ์ รูปสิทธิ เป็นต้น รายละเอียดได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 8-9

แม้ในยุคปัจจุบันนี้ การศึกษาภาษาบาลีในประเทศลังกายังเจริญอยู่ มีนักศึกษาภาษาบาลีจากต่างประเทศเดินทางไปศึกษาภาษาบาลีที่นั่น พระเถระและนักปราชญ์ชาวลังกา ได้แต่งภาษาบาลีและแปลคัมภีร์บาลีเป็นภาษาอังกฤษ เช่น Prof. A.P. Buddhadatta Mahathera แต่ง 1. The New Pali Course Part I, II, 2. The Higher Pali Course for Advanced Students. 3. Aids to Pali Conversatio. 4. Pali-English-Dictionary. 5. English-Pali Dictionary etc. Dr. G.P. Malalasekera แต่ง Pali Literature of Ceylon และ Dictionary of Pali Proper Names เป็นต้น

ประวัติวรรณกรรมบาลีในประเทศพม่า มีกล่าวไว้โดยย่อว่า ประเทศพม่า นับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ครั้งทำสังคายนาครั้งที่ 3 ในอินเดีย เช่นเดียวกับลังกาและไทย พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมากในประเทศพม่า พระเถระชาวพม่าหลายรูป ได้เดินทางไปศึกษาที่ประเทศลังกา กลับมาเขียนวรรณกรรมบาลี วรรณกรรมบาลีในประเทศพม่า ส่วนมากเป็นคัมภีร์ประเภทฎีกาปกรณ์วิเสส และตำราบาลีไวยากรณ์ ดังมีรายละเอียดในบทที่ 8-9

วรรณกรรมบาลีในประเทศพม่า ได้เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20-24 แต่ก็

มีพระเถระชาวพม่าบางรูป เขียนวรรณกรรมบาลีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 – 19 อยู่ด้วย วรรณกรรมบาลีของพระเถระชาวพม่าที่สำคัญ ๆ คือ คัมภีร์คันถวงศ์ ศาสนาวงศ์ สัททนีติ สัททัตถเภทจินดา สัมพันธจินดา เป็นต้น

ประเทศพม่าได้ทำสังคายนาพระไตรปิฎก 2 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2414 มีการจารึกพระไตรปิฎกลงในแผ่นหินอ่อน ณ เมืองมันดะเล ครั้งที่ 2 เรียกว่าฉัฏฐสังคายนา เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2497 มีการพิมพ์พระไตรปิฎก อรรถกถา และคำแปลเป็นภาษาพม่า การทำสังคายนาครั้งนี้ พม่าได้เชิญประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา ไปร่วมประชุมด้วย

ปัจจุบันประเทศพม่า มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข่าวพระพุทธศาสนาและการเขียนวรรณกรรมบาลี ไม่มีปรากฏออกมาเลย

ประวัติวรรณกรรมบาลีในประเทศไทย

ประเทศไทย นับถือพระพุทธศาสนาในระยะใกล้เคียงกับประเทศลังกาและพม่า คือ หลังจากการทำสังคายนาครั้งที่ 3 แล้ว พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ตั้งแต่แรกจนถึงปัจจุบัน เป็นนิกายเถรวาท (หีนยาน) ซึ่งใช้ภาษาบาลีบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้า หลักฐานต่าง ๆ และรายละเอียดของวรรณกรรมบาลีแต่ละยุคแต่ละสมัย มีกล่าวไว้แล้วในบทที่ 9, 10, 11 และ 12.

ประเทศไทย มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎก 2 ครั้ง คือครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2020 ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช แห่งเมืองเชียงใหม่ ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2331 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในการทำสังคายนาครั้งนี้ มีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานด้วย

ในสมัยปัจจุบัน วรรณกรรมบาลีในประเทศไทย ไม่ค่อยมีคนแต่ง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความไม่นิยมในสังคมปัจจุบัน นอกจากแต่งขึ้นมาในโอกาสสำคัญ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น กลุ่มคนที่ศึกษาและใช้ภาษาบาลีในขณะนี้คือพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา พระภิกษุสามเณรเหล่านี้ ได้ศึกษาภาษาบาลีตามหลักสูตรของคณะสงฆ์ คณะสงฆ์ใช้ตำราวรรณกรรมบาลีในยุคเก่า สำหรับเป็นหลักสูตรบาลี เช่น คัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาธรรมบท วิสุทธิมรรค ของพุทธโฆสาจารย์ อภิธัมมัตถสังคหะ ของพระอนุรุทธาจารย์ อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ของพระสุมังคลาจารย์ มังคลัตถทีปนี ของพระสิริมังคลาจารย์ ชาวเชียงใหม่ เป็นต้น ตำราภาษาบาลีที่แต่งขึ้นใหม่เพื่อใช้เป็นหลักสูตรภาษาบาลีนั้นยังไม่มี ส่วนใหญ่นิยมแปลคัมภีร์บาลีเป็นภาษาไทย หรือแต่งนวนิยายอิงหลักธรรม หรือนำวรรณกรรมบาลีบางเรื่องมาแต่งดัดแปลงเป็นรูปนวนิยาย ซึ่งสังคมปัจจุบัน ยังนิยมอ่านกันอยู่

การศึกษาภาษาบาลีในประเทศไทยในปัจจุบัน นอกจากพระภิกษุสามเณรศึกษากันแล้ว ยังมีการเรียนอยู่ตามโรงเรียนในระดับมัธยมชั้น ม.ศ. 4-5 โดยใช้เป็นวิชาเลือกสำหรับภาษาต่างประเทศ และนอกจากนี้มีการสอนอยู่ในระดับอุดมศึกษาตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในภาควิชาภาษาตะวันออก

ตำราเล่มนี้ ผู้เขียนได้แบ่งเป็น 6 ตอนและ 13 บท ตอนที่ 1 ยุคธรรม - วินัย ตอนที่ 2 ยุคพระไตรปิฎก ตอนที่ 3 ยุคอรรถกถา ตอนที่ 4 ยุคฎีกา ตอนที่ 5 ประวัติบาลีไวยากรณ์ และตอนที่ 6 ประวัติวรรณคดีบาลีในประเทศไทย แต่ละตอนได้แบ่งออกเป็นบทมากบ้างน้อยบ้าง ตามเนื้อหาของตอนนั้น ๆ สำหรับบทสุดท้ายคือบทที่ 13 ผู้เขียนได้สรุปขอบข่ายเนื้อหาวิชาที่ได้เรียนมาเอาไว้เพื่อความสะดวกในการศึกษาของนักศึกษา และคุณค่าของวรรณคดีบาลี ดังมีรายละเอียดอยู่แล้ว เพื่อนักศึกษาจะได้ปรับนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน

อนึ่ง ในตำราเล่มนี้ผู้เขียน ได้ใช้คำวรรณคดีและวรรณกรรมทั้งสองคำรวมกันไป ไม่ได้แยกใช้ตามลักษณะความหมายที่แตกต่างกัน นักศึกษาโปรดเข้าใจว่าหนังสือบาลีที่กล่าวไว้ในตำราเล่มนี้ จัดเป็นวรรณคดีโดยแท้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์พัฒน์ เพ็งผลา

ธันวาคม 2523